

Találkozások és ütközések a határok mentén

Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet. Szerkesztette: Hornyák Árpád és Bíró László. MTA Bölcsészettudományi Központ, Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 405 oldal

Az elmúlt egy-két évtized óta valóságos virágkorukat élik a Délvidék második világháború alatti és a háborút követő néhány évének történelméről szóló kutatások, valamint az ilyen témájú történelmi munkák publikálása. Ebben természetesen éppúgy szerepet játszott az 1990-es években, a rendszerváltozást követően kialakult szabadabb légkör, mint az a tény, hogy a történelmi tisztánlátás végett a vajdasági (és szerbiai) politikai erők is készek voltak meghozni azokat az intézkedéseket, amelyek lehetővé tették a második világháborús és a háborút követő áldozatok név szerinti beazonosításához nélkülözhetetlen kutatásokat. Magyarország és a délvidéki, elsősorban vajdasági magyarság számára azonban különösen fontos mérföldkövet jelentett a 2010-es esztendő. Ekkor alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia együttműködésével a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság, amely „...kidalgozta azt a kutatási programot, aminek alapján a két nemzet és nép közötti megbékélést legnagyobb mértékben hátráltató – a mai napig indulatokat és elmérgesedett vitákat – eseményeket és folyamatokat, az 1941–1944/45 közötti, kölcsönös atrocitásokkal terhelt időszakot szakmailag megalapozottan, tudományosan és a teljesség igényével fel lehet tárni”. (12. old.)

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság munkáját a legmagasabb politikai szinten is támogatták, valamint sikerült megfelelő anyagi háttérrel biztosítani a kutatásokhoz. Mindennek köszönhetően nagy-

szabású levéltári kutatómunka és gyűjtés vette kezdetét, melynek eredményeként az elemzett kötet megjelenésig 86 500 áldozat neve került be a szerb nyelvű adatbázisba, míg az 1944–1945-ben likvidált vagy más módon elhunyt magyar civilek adatbázisában 7511 név szerepel.

A kutatások azonban nem csak erre összpontosítottak. A Bizottság kutatási programja, valamint a hozzá kapcsolódó OTKA-projekt ugyanis célul tűzte ki a Délvidék 1941–1948 közötti történetének minél részletesebb feltárását és bemutatását olyan megközelítésekben is, amelyek ez idáig nem kaptak hangsúlyos szerepet. Ennek a kutatásnak az eredményeit tartalmazza a 2016-ban megjelent tanulmánykötet.

A tanulmányok a magyarok, a délvidéki magyarság sorsát helyezik középpontba, azon belül is központi helyet foglal el az 1944 őszével kapcsolatos események tárgyalása. A szerkesztők igyekeztek azt a koncepciót érvényesíteni, hogy az eseményeket szélesebb kontextusba helyezve, egyúttal különböző forrástípusok felhasználásával mutassák be Ennek nyomán a tanulmánykötetben helyet kapott írások három nagyobb tartalmi egység köré csoportosíthatók. Az első témakörben, mely az *Értelmezések és tényfeltárások* címet viseli, hat tanulmány olvasható, melyek szélesebb, átfogóbb képet adnak Jugoszlávia történelméről az elemzett időszakban, valamint bemutatják a második világháborút követő partizán tiszogatások áldozataival kapcsolatos dél-szláv kutatások eredményeit. Juhász József tanulmánya (*Királyságból a szocialista föderációba. Jugoszlávia, 1941–1948*) „indítja” a kötetet, mely a mértékadó szakirodalom alapján átfogó képet nyújt a magyar olvasók számára Jugoszlávia 1941 és 1948 közötti történelméről, felvázolva egyúttal azokat a kontextusokat, amelyek meghatározták a jugoszláviai magyar kisebbség korabeli

helyzetét. Sokcevitcs Dénes és Lukács B. György tanulmányai (*Viktimológia a horvát történetírásban. A bleiburgi áldozatok a horvát és a nemzetközi szakirodalomban és A második világháborút követő tömeggyilkosságok szlovén áldozatai. A tudományos kutatások és a historiográfia eddigi eredményei*) a második világháborút követő partizán tisztogatások szlovéniai és horvátországi historiográfiáját mutatják be, különös tekintettel a bleiburgi (horvát) és a szlovéniai tömegmészárlásokra. Lukács B. György a második világháború végén bírósági ítélet nélkül kivégezett mintegy tízezer szlovén domobrán sorsát tárgyalja, áttekintve a szlovén és a nemzetközi történészek, valamint a sírfeltárásokat végző kutatók eddigi eredményeit. Rámutat arra, hogy bár a függetlenné válás óta a szlovén historiográfia a tragikus események megismerésében jelentős eredményeket ért el, számos kérdésben hiányzik a kutatók közötti konszenzus, és bőven maradtak még tisztázásra váró részletek. Arra is kitér, hogy az eseményeknek miért nincs minden fél által elfogadott értékelése, egyúttal utal arra, hogy milyen további kutatási lehetőségek vannak, illetve milyen források felbukkanása vihetné tovább a téma kutatását. Ezt a sort folytatja Bíró László tanulmánya (*Pártdirektívák és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban*), amely a második világháború, valamint a háborút közvetlenül követő idők interpretálásban beállt szemléletváltásokat mutatja be a jugoszláv és a szerb történetírásban. A fejezet további két tanulmánya A. Sajti Enikő, valamint Pihurik Judit tollából („*A nemzeti lelkiismeret őrállója.*” Cseres Tibor: *A hideg napok és a „még hidegebb napok” és „Vagy ők vagy mink.” Harminc évvel a csurogi razzia után*) viszont már előrevetítik a következő témakört, amely elsősorban a Vajdaságra, a vajdasági magyarságra összpontosít, illetve az 1944–1945-ös vérengzésekre. A. Sajti Enikő Cseres Tibort és két művét, az 1942-es magyar razziaról szóló regényt, valamint

az 1944-es partizán bosszút bemutató történelmi kötetet vette górcső alá. Pihurik Judit pedig az 1942 januárjában lezajlott, 3340 áldozatot követelő délvidéki razzia körülményeinek és politikai-társadalmi utóéletének kutatását végezte el katonai, állambiztonsági, bírósági, bel- és külügyi iratok, valamint memoárok alapján.

A második fejezetben (*Egyén és közösség az impériumváltások sodrában*) található tanulmányok az 1941–1948 közötti évek különböző vonatkozásait mutatják be: a mindennapi életet, az impériumváltásokat, a magyarellenes megtorlásokat. Fontos hangsúlyozni, hogy több tanulmány is igyekezett felvázolni, milyen kép alakult ki az elemzett korszakról a kortársak körében, egyénben és közösségben egyaránt. Tették ezt az *oral history*, a korabeli sajtó, valamint a levéltári források segítségével. Ez utóbbira nagyon jó példa Halász Tibor tanulmánya (*Perekben írt történelem. Bírósági ítéletek a magyar közigazgatás idején*), mely a magyar közigazgatás alatt hozott bírósági döntésekkel, illetve a bírósági perek anyagával mutatta be a „magyar érárt” a Délvidéken. Szintén levéltári dokumentumok segítségével tárul elénk Szűgyi Ferenc írásában (*Egy köztisztelőben álló zentai személy életpályája és likvidálásának dokumentumai. Felsőhegyi András, 1885–1944*) egy tekintélyes zentai lakos életpályája és likvidálása.

A már említett Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság megalakulásakor a következő alapelvekben állapodtak meg: „Tevékenységének középpontjában a II. világháború és az azt követő időszak (1941–1948) áll, foglalja magában mind a magyar közigazgatás szerb és zsidó, mind a jugoszláv kommunista hatóságok magyar áldozataival.” (251. old.) Ennek eredményeképpen sikerült viszonylag alaposan felkutatni a vajdasági áldozatokat név szerint. Mezei Zsuzsanna tanulmánya (*A második világháború áldozati adatbázisának forrásai a vajdasági és a szerbiai levéltárakban*) eme nagy munkát, illetve pontosabban azt a for-

rásanyagot ismerteti az olvasóval, amely alapján elkészült a már említett vajdasági áldozatok 7511 nevet tartalmazó adatbázisa.

Szintén a levéltári források bemutatása áll Forró Lajos tanulmányának (*Az 1944 – 1945-ös magyarellenes atrocitásokkal kapcsolatos irattípusok a Vajdasági Levéltárban. Különös tekintettel Magyarkanizsa községre*) középpontjában. Forró egy település, nevezetesen Magyarkanizsa község példáján keresztül mutatta be azokat az irattípusokat, amelyek az 1944–1945-ös magyarellenes atrocitásokkal kapcsolatosak a Vajdasági Levéltárban. Eloszlatja azt a tévhitet, miszerint a partizánok nem dokumentálták a népirtást. A partizánhatalom – a helyi szláv lakossággal karöltve – előbb véghezvitte, majd dokumentálta a magyarok elleni atrocitásokat, s az iratok nagy része, még ha történt is dokumentummegsemmisítés, megtalálható. Forró ennek az utólagos dokumentálásnak a különböző állomásait ismerteti.

Az 1944–1945-ös magyarellenes atrocitásokra vonatkozó források egy kevésbé ismert irattípusát mutatja be Molnár Tibor (*Az Óbecsei Járás Statisztikai Tanácsa. Adalékok a vajdasági közigazgatás működéséhez, 1944–1945*): az Óbecsei Járás Statisztikai Tanácsának iratait. E forrástípus bevonása azért is könnyen indokolható, alapítja meg a szerző, mert „az iratok kiegészítik, pontosítják eddigi ismereteinket, sok esetben pedig olyan tényeket is tartalmaznak, amelyekről nem maradtak fenn más források”. (302. old.)

A korabeli sajtót elemezte elsődleges forrásanyagként Ózer Ágnes (*A szerbiai sajtó képe Magyarországról 1941–1944 között*), valamint Németh Ferenc (*Élet a Bánátban a német megszállás alatt, 1941–1944. A mindennapok és a magyarságtudat alakulása a Torontál című lap tükrében*). Ózer a szerbiai sajtó Magyarországról alkotott, egyébként viszonylag pozitív képét mutatja be a második világháború alatt (pontosabban 1941–1944 között) a *Novo vreme* napilap, valamint a *Kolo* című heti-

lap segítségével. Szintén a „magyar éra” időszakát öleli fel Németh tanulmánya, aki a Bánát életét ábrázolta igen plasztikusan a helyi magyar nyelvű lap, a *Torontál* segítségével.

A korabeli sajtó, valamint az *oral history* módszerét együttesen alkalmazta tanulmányában Kovács Csaba (*A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében*), aki a Vajdaság és a Délvidék történelmének főbb fordulópontjait mutatta be az 1941–1948 közötti időszakban. Kovács felhasználta az elemzett időszakban az Újvidéken megjelenő két magyar nyelvű napilapot (*Reggeli Ujság, Magyar Szó*), valamint a saját maga által készített mélyinterjúkat és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadásában megjelent visszaemlékezés-sorozatokat is.

Sokkal homogénebb forrásbázisra alapozott Papp Árpád (*Az elmondhatatlan leírása. Az 1940-es évek a kollektív történeti tudatban a visszaemlékezések alapján*), aki kizárólag az *oral history*, vagyis a terepen összegyűjtött visszaemlékezések, egyéni élettörténetek felhasználásával az 1940-es évek eseményeit igyekszik érzékeltetni mélyinterjúk, a néprajz módszereivel.

A tanulmánykötet harmadik fejezete, mely a *Szemléletváltás és útkeresés: Kisebbségek a világháború után* címet viseli, a második világháború utáni időszakra összpontosít, azon belül is elsősorban a magyarországi délszlávokkal foglalkozik. Hornyák Árpád tanulmánya (*Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vítás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után*) a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után felmerült vitás kérdéseket boncolgatja. Elsősorban a határmódosításokkal kapcsolatos elképzeléseket (és a magyarországi délszláv kisebbség ez irányú felhasználását), a kettős birtokosok helyzetét, valamint a déli határsáv kialakítását a szovjet–jugoszláv szakítás után. Hornyák munkájához szorosan kapcsolódik Tóth Ágnes írása (*A „nagypolitika” erőteré-*

ben. *Délszlávok Magyarországon, 1945–1948*), amely a magyarországi horvátok, szerbek és szlovének 1945–1948 közötti történetét elemzi, bemutatva a magyarországi délszlávok helyzetét, a közösség önszerveződését, anyaországához fűződő viszonyát, illetve az anyaország támogató, ugyanakkor saját céljai érdekében e közösséget felhasználó, mozgósító törekvéseit. Vizsgálatának középpontjában az áll, hogy a magyarországi délszlávok kulturális, politikai törekvéseit milyen mértékben határozta meg a közösség igénye, illetve az anyaország elvárása, valamint a magyar–jugoszláv kapcsolatok erőviszonyai. A kötet záró tanulmányát, amely egyúttal bizonyos értelemben a tanulmánykötet által elemzett időszak lezárását is jelenti, Vukman Péter jegyzi (*Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon, 1948–1949*). A szerző a Kominformvita egyik következményét, a Magyarországon menedéket talált jugoszláv politikai emigránsok helyzetét vizsgálja az első poli-

tikai menedékjogot kérő emigránsok megérkezésétől (1948 dereka) az emigránsok első vezetőjének, Lazar Brankovnak 1949. júniusi letartóztatásáig.

E sorok írója összegzőképpen ugyanazt mondhatja el a kötetéről, mint amit a szerzők és szerkesztők reményként fejeztek ki, nevezetesen: „A szerzők és szerkesztők remélik, hogy a tanulmánykötet által is hozzájárulhattak egy korszerűbb, realisabb múltismeret és történelemszemlélet kialakulásához, valamint hogy kutatási eredményeik idővel beépülnek a magyar és a szerb nemzeti emlékezetbe is.” (16. old.) Ezt azzal a személyes reménnyel egészíteném ki, hogy idővel a Délvidék másik két, magyarok lakta területének, a baranyai háromszögnek (ma Horvátország) és a Muravidéknek (ma Szlovénia) az 1941–1948 közötti történelme is alapos vizsgálat tárgyát fogja képezni.

KOVÁCS ATTILA